

ВІД АВТОРКИ

Вітаю вас, шановні читачі! Вашій увазі пропонується третя книжка циклу «Україна вишивана», присвячена давнім вишивальним традиціям України, зокрема виготовленню білих і чорних писаних сорочок. Відповідно вона складається з двох частин, у яких подано графічні моделі композицій, орнаментів і мотивів сорочкової вишивки рахунковими технологіями, тобто схеми для практичного використання. І це є основним змістом видання та його головною цінністю. У книзі вперше опубліковано схеми трьох видів — принципів (блок-схеми), вже знайомі вам з попередніх видань спрощено-універсальні та пошовні — детальні схеми з відтворенням стібків вишивки на полотні, розроблені за кращими колекційними взірцями чоловічих та жіночих сорочок з різних етнорегіонів України. Схеми супроводжуються необхідною для роботи інформацією — переліком використаних швів та вказівками стосовно додаткових до білого і чорного кольорів ниток. З двадцяти п'яти наведених у книзі моделей білої вишивки п'ятнадцять будуть для вас абсолютно новими — вони оприлюднюються вперше. Аналогічно з двадцятьма видами композицій та орнаментів чорних писаних сорочок новими є шість.

У пояснювальних текстах до кожної частини подано відомості про особливості крою, види композицій, орнаментів і мотивів вишивки традиційних народних сорочок — білих та чорних писаних. Перша частина доповнена методичною інформацією про особливості детальних схем, умовності та спрощення на них, види задіяних швів та їхнє графічне зображення тощо. Уперше винесено інформацію про спільні автентичні елементи та мотиви орнаментів білої вишивки, які засвідчують хронологічну синхронність розвитку цього виду художніх ремесел на всіх теренах України принаймні впродовж останніх двохсот років та ментальну спорідненість її талановитого народу.

Слід зазначити, що формат видання зумовлює способи подачі графічних матеріалів, дещо відмінні від попередніх. Вони мінімалістичні й розраховані на те, що українські майстрині, як завжди, задіють свій неабиякий інтелект, винахідливість, просторову уяву, вміння додумувати й доповнювати, компоновати й перекомпоновувати. Отже, ця книга призначена насамперед для вас, мої талановиті колежанки та колеги! І я сподіваюсь, що вона буде корисною для вишивальниць і вишивальників з різними ступенями технологічної підготовки — від початківців до мистців елітарного класу. Матеріали цього видання допоможуть вам відтворювати кращі взірці традиційної народної вишивки і створювати нові авторські вишивані дивотвори. Натхнення й наснаги всім для творення української вишиваної краси!

Щиро дякую за постійну технічну підтримку і консультативну допомогу під час роботи над цією та попередніми книжками нашим спільним друзям — Валерію Дякону та Антоніні Діхтяренко.

З повагою до всіх, Лідія Бебешко

БІЛІ СОРОЧКИ УКРАЇНИ

Білими (вишитими білим по білому, шитими біллю) називаємо традиційні народні сорочки, виготовлені з небіленого чи біленого полотна або фабричних тканин, вишитих нитками/пряжею в тон тканини (сировими, заполочно), білими (гарусом, муліне) або їхнім поєднанням. Сорочки, вишиті білими нитками по небіленому домотканому полотну, мали регіональні назви «шиті інсєм», «шиті «морозом». Білі вишиті сорочки вважаються найдавнішими, а їхнє зародження відносять до часів Середньовіччя. Біла вишивка на жіночих і чоловічих сорочках була поширеною практично в усіх етнорегіонах України — від півночі до півдня, від сходу й до заходу. Вона представлена стародавніми колекційними артефактами з Чернігівщини, Сумщини, Полтавщини, Харківщини, Луганщини, Запорізької та Дніпропетровської областей, Київщини, Черкащини, Східного Поділля, з Рівненського та Житомирського Полісся, Покуття, Буковини, Закарпаття, частково Західного Поділля та Львівщини. Біле шиття України розвивалось синхронно з подібними європейськими вишивальними тенденціями й водночас формувалось як самобутній, питомо український напрям. Останнє стосується насамперед естетичної форми (видів вишиваних мотивів, орнаментів, композицій), топології вишивки на виробі (розміщення її на деталях крою сорочки) та цілої низки технологічних особливостей.

Деякі народознавці свідчать, що раніше білі сорочки вважалися буденними або «пісними» (такими, що носилися під час релігійних постів) і побутовали тільки в середовищі простого люду, здебільшого серед сільського населення. Цілком можливо. Тим паче що вони зручні в експлуатації, можуть часто й легко пратися без ризику втрати кольору вишивки і мають багато інших переваг. Але з часом мистецтво білого шиття значно збагатилось новими художньо-технологічними елементами, набуло елітарного статусу і стало одним з найулюбленіших. І нині сорочки, вишиті білим по білому, вважаються найвишуканішими та найелегантнішими.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ТИПИ КРОЮ БІЛИХ СОРОЧОК

Жіночі білі сорочки різних етнорегіонів дещо відмінні за типами крою і топологією вишивки на його деталях й водночас мають багато спільних ознак та практично не відрізняються від сорочок, вишитих іншими технологіями. Станок кроївся у дві-три пілки полотна, вертикальні з'єднувальні шви між якими розміщувались симетрично або асиметрично відносно середньої вертикалі виробу. Вони були і додільними (переважно), і з підточкою (підтичкою), і короткими.

Майже по всій Україні домінують жіночі сорочки, рукави яких кроєні з відрізною уставкою (плічком), що пришивається до нарукавної пілки без призбирування або з призбируванням — рясуванням останньої по всій довжині плічка чи під його центральною ділянкою. На Житомирщині активно використовувався прийом призбирування нарукавної пілки «картками» — рівномірно розміщеними під уставкою ділянками рясованого закріпками полотна у вигляді квадратів чи прямокутників. Подекуди зустрічається таке рясування і в інших областях, але для них воно не стало традиційним. Зшивались уставка з нарукавною пілкою внакладку вистігом (пізніше дворядним машинним швом) чи ручним змережуванням — різного виду однорядними петлевими («черв'ячком») чи кількарядовими мереживними розшивками, іноді виконаними з додаванням кольорових ниток. Практикувався і такий спосіб з'єднання деталей рукава, як потаємний шов, часто замаскований з лиця нашитим стрічковим орнаментом. Зібраний рукав з'єднувався з деталями станка (пілочкою та спинкою) як по основі останніх (вздовж), так і по пітканню (впоперек), а також по діагональних згинах плечової частини цих деталей (Лівобережна Україна, Житомирщина). На Східному Поділлі застосовувались переважно рукави уставкового типу — з невідрізним плічком, розміщеним відносно середньої вертикалі нарукавної пілки симетрично або асиметрично, тобто зміщеним до спинки чи переду (пілочки). Такі рукави пришивалися вздовж деталей станка, по його основі. У цьому ж етнорегіоні були поширеними білі сорочки, кроєні «до гестки». На Буковині та Західному Поділлі побутували жіночі сорочки, кроєні «у перекидку» («хлоп'янки»), а також сорочки з рукавами симетричного уставкового типу чи з уставкою, що з'єднувалась зі станком по основі пілочки та спинки.

Вишивка білих жіночих сорочок розміщувалась переважно на рукавах і подолі, погруддя й пазушка залишались чистими. Вузькі манжетки-планки й такі самі комірці прикрашались-закріплювались тільки вистігом, іноді з вузьким кольоровим орнаментом — «бігунцем» («кривулькою»). Виняток становлять сорочки-«хлоп'янки» (Буковина, Західне Поділля), на яких вишивались погрудки — поздовжні орнаменти спереду — та пазушка довокола розрізу-розпірки. А також жіночі сорочки із Житомирщини, які оздоблювались на пазусі вздовж розпірки доволі широкою й довгою розрізною вишитою манишкою.

Високі коміри-стійки, відкладні (відлогі) коміри та високі манжети були традиційними для Полісся й Східного Поділля. Викінчення низу рукавів воланом (народні назви «бриликом», «фанариком») з нашивним манжетом-планкою або манжетом-збиранкою є регіональною традицією Східного Поділля.

Чоловічі сорочки, вишиті біллю, за типами кроїв теж практично не відрізнялись від інших. Найдавніші сорочки шиті «у перекидку» (суцільнокроєний станок: пілочка і спинка — один плат полотна) або з прямими плечовими швами. У деяких регіонах пілочка і спинка вшивались у подвійну ґестку (Східне Поділля, Черкащина, Полтавщина, Полісся) з призбируванням — рясуванням на погрудках і на центральній ділянці спинки. Між пілочкою і спинкою за потреби вшивалися бічні клини з ластками або клинці-«олівчики» прямокутної чи трапецевидної форми. Рукави кроїлись прямими, низ рукавів або вшивався у манжет, нерідко дуже високий і багато оздоблений (Східне Поділля), або закінчувався підрубленим зрізом, як з вишивкою над ним, так і без неї. Рукави пришивались до деталей станка впоперек, на сорочках, виготовлених у ХХ ст., уже присутній лекальний крій окату рукавів.

Чимало білих чоловічих сорочок мають широку і довгу нашивну манишку (Полтавщина, Східне Поділля, Київщина), суцільно заповнену вишитою композицією, та зміщений відносно серединної вертикалі (під лівий край манишки) розріз-розпірку. Решта виготовлені з розрізом по центральній вертикалі пілочки та вишитими обіч нього по висоті композиціями (орнаментами) на самій пілочці чи на нашивних планках (розрізній манишці). Виріз горловини чоловічих сорочок або вшивався у середньої висоти комір-стійку, або залишався вільним з підгином, рубцьованим гарними декоративними швами.

Варто зазначити, що серед білих колекційних сорочок для чоловіків зустрічаються підліткові й парубочі, вони атрибутовані та впізнані за розмірами. Такі «хлопчачі» сорочки кроїлись і оздоблювались вишивкою за зразком дорослих. Натомість білих сорочок для дівчаток підліткового віку майже не спостерігається. Дівочі ж переважно не вирізняються з-поміж всіх жіночих жодними відмінностями. Подеколи вказуються як суто дівочі білі сорочки, оздоблені скромними орнаментами та мотивами невеликих розмірів. Але це не є правилом, оскільки атрибутовані як весільні (шлюбні) чи святкові дівочі сорочки часом мають дуже широкі рукави, багато і щедро зашиті, з мотивами великих розмірів і масивними орнаментами.

КОМПОЗИЦІЇ, ОРНАМЕНТИ, МОТИВИ БІЛОЇ ВИШИВКИ

Композиція нарукавної вишивки жіночих сорочок — основної їхньої окраси — переважно була тричастною й утворювалась горизонтально орієнтованими групами орнаментів на уставці й нарукавній пілці під нею (уставкова й підуставкова композиції) та власне нарукавною (підплечовою) частиною орнаментів і мотивів. Останні розміщувались у вигляді вертикальних, діагональних чи горизонтальних смуг, укладались у квадратно-діагональні решітки, заповнені певними мотивами, або структурувались у вигляді площинного орнаменту з розрізнених мотивів, розміщених у шаховому порядку тощо.

Орнаменти білої вишивки, неперервні (переважно) та дискретні (такі, що утворюються роз'єднаними конструктивними елементами), зумовлюються формою мотивів та їхнім взаємним розміщенням. Найдавнішими вважаються такі мотиви, які окреслюються правильними геометричними фігурами (трикутниками, квадратами, ромбами, прямокутниками й паралелограмами, шести- та восьмикутниками тощо) і вишиваються поверхневими вертикальними, горизонтальними, діагональними чи скісними стібками за ліком ниток полотна без руйнування його структури, тобто настилуванням. Вони досить різноманітні у межах країни й традиційні в окремих районах та осередках, у кожному з яких побутували свої улюблені, технологічно й естетично відпрацьовані художні форми.

Водночас на колекційних сорочках — як чоловічих, так і жіночих — практично з усіх етнорегіонів України зустрічається один, ймовірно, найархаїчніший мотив, який є спільним і об'єднавчим. Він досить простий за структурою, його форма довершено лаконічна, правильна, ідеальна як для komponування в орнаменти, так і для подальшої трансформації — перетворення в більш розвинені, естетично привабливі різновиди. Цей мотив-ідеограму можна назвати «Відкритим віконцем» («Вікном у Всесвіт»), можна традиційно розглядати як «Засіяне поле» і можна розуміти як «Відкритий лист» («Послання»). Його народна назва достеменно невідома, у науковому дискурсі він не зафіксований і не акцентований. Принаймні я відомостей про це не маю. Він окреслюється діагонально орієнтованим квадратом з прямокутними вирізами на середині кожної зі сторін. Структурно формується чотирма дотичними рівнобедреними трикутниками з трішки зрізаними при основі кутами. Квадратна площа всередині заповнюється чотирма однаковими елементами — модулями шва виколування квадратного або (рідше) круглого окреслення (рис. 1). Трикутники вишиваються переважно тринадцятьма горизонтальними/вертикальними стібками прямої рахункової гладі (настилуванням) зі змінною величиною стібків від 3 до 9 ниток набору полотна (базовий мотив першого виду). На Покутті, подекуди й на Полтавщині, кількість стібків у наборі трикутничків може бути меншою — одинадцять чи навіть дев'ять (базовий мотив другого виду, зменшений).